

Το σύνδρομο του γραφειοκρατισμού σε τρεις παραλλαγές

*Πανταζής Τερλεξής**

Ιδεοτυπική απεικόνιση του γραφειοκρατισμού

Ανάμεσα στις βασικές αρχές της σύγχρονης επιστημολογικής προβληματικής κυρίαρχη είναι η άποψη ότι η επιστημονική παρατήρηση προχωρεί στη μελέτη της κοινωνικής πραγματικότητας, με τη βοήθεια υποκειμενικών, νοηματικών κατασκευών και «μεσοβεληνεκών» αναλυτικών μεθοδεύσεων. Η εποχή των υψιπετών κοινωνικών θεωριών και της μιας καθολικής Αλήθειας, σβήνει με την απώλεια του Θεού (και της Μοίρας). Η σύγχρονη φιλοσοφική σκέψη, όπως και η κοινωνική πρακτική ασχολούνται συνεπώς με την «εφεύρεση» ή την κατασκευή «αντικειμενικών νόμων», που διέπουν τις υποκειμενικές αντιλήψεις περί τα κοινωνικά αντικείμενα.

Σκοπός έτσι κάθε νοηματικής εννοιολόγησης και κάθε ιδεατής καταγραφής των κοινωνικών φαινομένων, όπως θα δείξει ο Μαρξ και θα προσδιορίσει αργότερα ακριβέστερα ο Βέμπερ, δεν είναι πια η πιστή απεικόνιση της πραγματικότητας, με την έννοια ενός «ειδώλου στον καθρέφτη». Η προσοχή μας συγκεντρώνεται στην επισήμανση και την απομόνωση των ιδιαίτερων εκείνων χαρακτηριστικών ενός κοινωνικού φαινομένου, που έχουν αποφασιστική σημασία και για το ίδιο το φαινόμενο και για το «κοινωνικό οικοσύστημα» μέσα στο οποίο εμφανίζεται. Φτάνουμε στο σκοπό αυτό με τη σμίκρυνση των ασήμαντων και την μεγέθυνση των σημαντικών στοιχείων, ιδιοτή-

* Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

των, χαρακτηριστικών μιας κοινωνικής σχέσης, ενός γεγονότος ή ενός θεσμού.

Οι τρεις παραλλαγές του γραφειοκρατικού συνδρόμου που ακολουθούν, διαμορφώνονται νοηματικά μέσα σ' αυτό το ιδεατό σκηνικό. Πρόκειται για τρεις διαδοχικές νοηματικές απεικονίσεις, για τρεις πρισματικές γωνίες του ίδιου φαινομένου. Και στις τρεις αυτές εκφάνσεις η προσοχή μας επικεντρώνεται στην επισήμανση των στοιχείων εκείνων που κυρίως το χαρακτηρίζουν, χωρίς όμως να το απομονώνουν ούτε από τα αίτια που το παράγουν, ούτε από τις συνέπειες που το δικαιολογούν.

Πρώτη παραλλαγή: Η υλικότητα του φαινομένου

1. Η «συστημική» σκέψη της εποχής μας αποστρέφεται τις ριζοσπαστικές αλλαγές και τις απότομες ανακατατάξεις. Η σύγχρονη οργανωτική λογική απεχθάνεται τις βαθιές και ξαφνικές μεταλλαγές των ζωτικών στοιχείων του συστήματος. Γι' αυτό και το σύγχρονο πνεύμα του συντηρητισμού, δεν έχει τόσο την έννοια της αντίδρασης γενικά σε οποιαδήποτε αλλαγή, όσο την έννοια των ηλεγμένων προσαρμοστικών, μεταρρυθμιστικών ανιχνεύσεων. Η σκοπιμότητα των επιτελικών παρεμβάσεων επικεντρώνεται στη διατήρηση και, στην καλύτερη περίπτωση, βελτίωση αυτού που υπάρχει.

2. Το μέλλον συλλαμβάνεται σαν προέκταση του παρελθόντος με τη διαμεσολάβηση του παρόντος. Η φαντασία μ' αυτό τον τρόπο παγιδεύεται πολλές φορές στις αόρατες επιταγές της παράδοσης. Οι αλλαγές ή οι καινοτομίες μέσα σ' αυτό το πνεύμα παίρνουν προσαρμοστικό, διορθωτικό χαρακτήρα. Γι' αυτό και οι μεταβολές που επιχειρούνται μέσα στους ή από τους θεσμοθετημένους διαύλους παρεμβάσεων, καταλήγουν — όπου δεν αποβλέπουν — στον αποτελεσματικότερο έλεγχο των κανονιστικών κωδικών και την αποδοτικότερη χρήση των εξουσιαστικών μηχανισμών (τυπική ορθολογικότητα) που ήδη υπάρχουν.

3. Η υπερβολική εμπιστοσύνη στην εξειδικευμένη γνώση, οδηγεί στην κατάτμηση και τελικά τη συντριβή της καθολικής ουσίας του ανθρώπινου προσώπου. Η εξειδικευμένη κρίση καταλήγει στην υποτίμηση ή ακόμη και την παραμόρφωση του αντικειμένου, αφού το αποστασιοποιεί από τις κυρίαρχες συνθήκες. Υποτιμάται μ' αυτό τον τρόπο η «λογική των μαζών». Αμφισβητείται η «λαϊκότητα» και λογικότητα της συλλογικής κρίσης. Για κάθε πρόβλημα υπάρχει πάντα ένας ειδικός. Για κάθε ανάγκη, μια θεσμοθετημένη οργάνωση και μια αρμόδια υπηρεσία. Για κάθε κοινωνική λειτουργία, μια αντίστοιχα

θεσμοθετημένη κοινωνική δομή. Διάχυτη είναι η αντίληψη ότι τα τεχνοκρατικά επιτελεία της κοινωνικής μηχανικής μπορούν κάλλιστα να επιτύχουν τα πάντα: από τη συγκράτηση του πληθωρισμού ως την εθνική ανεξαρτησία. Στο μεταξύ, φαλκιδεύεται η εμπειρία των μαζών και υπονομεύεται η λογική του «κοινού» ή «μέσου» ανθρώπου. Για την κάθε αποτυχία ή παρέκκλιση δεν φταίει το σύστημα, αλλά η καχυποψία ή η ανυπακοή μας σ' αυτό. Ευθύνεται η ανικανότητά μας να ακολουθήσουμε πιστά τους τεχνολογικούς κώδικες και την επιστημολογική λογική. Φταίει ο «ανθρώπινος παράγοντας» που παρεμβάλλεται στην αντικειμενική και αλάνθαστη λειτουργία της υπολογιστικής μηχανής. Το λάθος βρίσκεται πάντα στην «ανθρώπινη παρεμβολή», στην τροφοδότηση, ποτέ στον ηλεκτρονικό υπολογιστή. Τα λάθη του ανθρώπινου μυαλού είναι μοιραία. Τα λάθη της υπολογιστικής μηχανής είναι ανθρώπινα.

4. Ευαισθησίες σε θεωρητικές ερμηνείες και κοινωνικές πρακτικές στηρίζονται σ' ένα δηλωμένο ή υποδόριο ελιτισμό ή εκθειάζουν και υποθάλπουν την αναγκαιότητά του. Η επέκταση του ορθολογισμού καταλήγει έτσι να αντιπαράθεται στη χαρισματική προσωπικότητα και την κουλτούρα της προσωπολατρίας.

5. Στη λογική της ανάπτυξης κυριαρχεί το πρόσταγμα της ποσότητας. Η αποδοτικότητα ταυτίζεται με τη μεγιστοποίηση, την αύξηση του μεγέθους, του χώρου, της ποσότητας, του όγκου. Οι αριθμοί εμφανίζονται λιγότερο σαν εργαλειακά στοιχεία — μέσο λογισμού ή μέτρο της ποσότητας — και περισσότερο σαν πνευματική ουσία και κατάσταση πνεύματος — μέτρο ποιότητας και αισθησιακής ικανοποίησης. Επιστρέφουμε έτσι στη Χομπσιανή εξίσωση: σκέψη=αριθμηση. Οι αναπτυξιακές πολιτικές αποπολιτικοποιούνται, κάτω από τις νοηματικές ετικέτες και τα επιστημολογικά επιχειρήματα του «τέλους των ιδεολογιών». Ο διπλασιασμός των αριθμών μετατρέπεται σε κριτήριο προσωπικής επιτυχίας και συλλογικής προόδου. Εδραιώνεται μ' αυτό τον τρόπο ο πολιτισμός της ποσότητας σε βάρος του πολιτισμού της ποιότητας. Το εμποροκρατικό πνεύμα του πάντα περισσότερα του Φρανσουά ντε Κλοζέ, αποδίδει αυτή την τάση που διεισδύει σ' όλες τις τάξεις και σ' όλα τα στρώματα της σημερινής κοινωνίας.

6. Υπερβολική έμφαση δίνεται στην ιδέα της συστημικής (μηχανιστικής) λογικής και της λειτουργικής (οργανισμικής) αναγκαιότητας. Το προσωπικό συμφέρον της ομάδας, γίνεται σκοπός της απρόσωπης συλλογικότητας. Το άτομο εντάσσεται στο σύνολο σαν μόριο ενός σύμπαντος, νομοτελειακά δομημένου, επιστημονικά αρθρωμένου και γι' αυτό απρόσβλητο από την ανθρώπινη παρέμβαση. Η ατομική πρωτοβουλία, η συνειδησιακή ιδιαιτερότητα και η ιδωματική έ-

ξαρση, θεωρούνται τάσεις αντίπαλες και στάσεις αντικοινωνικές και γι' αυτό εξαρθρώνονται. Καταπιέζεται και ελαχιστοποιείται ο υποκειμενισμός. Το άτομο μετατρέπεται σε απλό κρίκο μιας συνεκτικής αλυσίδας θεσμών ή σε ιμάντα μονόδρομης μεταβίβασης ιεραρχημένων εντολών, που εκτοξεύονται πάντα από τα «πάνω» προς τα «κάτω».

7. Οι παρορμήσεις, οι ενοράσεις και οι φαντασιακές σημασιοδοτήσεις περνούν μέσα από αόρατα, αλλά αυστηρά ελεγχόμενα κανάλια καθεστωτικής/ηγεμονικής διαλογής. Η πνευματική δημιουργία (και οι φορείς της) είναι εσωστρεφής και ετεροκατευθυνόμενη. Η λαϊκή δήθεν κουλτούρα μετατρέπεται σε πηδαλιουχούμενη εμπορική δραστηριότητα, ένα πράγμα-εμπόρευμα στα χέρια πανίσχυρων μονοπωλιακών (κλειστών) διευθυντηρίων.

8. Τα εκπαιδευτικά συστήματα και η φιλοσοφία που τα στηρίζει, αποβλέπουν στην προετοιμασία κατόχων προδιαγεγραμμένων ρόλων. Αναπτύσσονται οι αντίστοιχες μεθοδεύσεις επιλογής προσωπικού για την πιστή εκτέλεση αυτών των ρόλων. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα κωδικοποιούν στάσεις και συμπεριφορές και προσδιορίζουν σφαίρες καθηκόντων και υπευθυνότητας, σ' ένα πνεύμα άκρατου ανταγωνισμού, με σκοπό να ταυτίσουν το ρόλο με το πρόσωπο. Η χειραφέτηση μ' αυτό τον τρόπο αντικαθιστά την κοινωνικοποίηση.

9. Πολυμορφία, πολυφωνία, πλουραλισμός δεν προλαβαίνουν (και δεν προορίζονται) να μπουν στην τροχιά των ποιοτικών μετασχηματισμών. Παραμένουν στην επιφάνεια με πολωτικές-παραμορφωτικές επιπτώσεις πάνω στις κοινωνικές αντιπαραθέσεις. Δεν αναπτύσσουν τις φυγόκεντρες δυνάμεις του εξουσιασμού. Επικεντρώνονται στον ένα ηγεμονικό σκοπό, εργάζονται για τη μια σκόπιμη ή κυρίαρχη αλήθεια. Η λειτουργία τους παραμένει οριακή και προπάντων απόλυτα ελεγχόμενη από την «οικονομία» του συστήματος. Αφήνονται ν' αναπτυχθούν, μόνο με την προϋπόθεση ότι συμβάλλουν στη σταθερότητα του συστήματος. Προωθούνται μόνο εφόσον συμβάλουν στη διαμόρφωση μιας δυναμικής εξισορρόπησης. Κατά βάση το σύστημα απεχθάνεται την αναρχία. Καταπνίγει κάθε τάση ετερομορφισμού ή μοναδικότητας. Διαμορφώνεται έτσι, και όταν ακόμη δεν επιδιώκεται ο κομορμισμός και η μαζικότητα. Οι κοινωνικές σχέσεις καταλήγουν σε μονοδιάστατα κυκλώματα, με επίκεντρο την εξουσιαστική αντίληψη της ανθρώπινης δια(-και συμ-)βίωσης.

10. Συγκεντροποίηση της ατομικής δράσης και της συλλογικής οργάνωσης στα πλαίσια και με την μεθόδευση ενός ηγεμονικού σχεδιασμού (με ή χωρίς προγραμματισμό). Το σχέδιο παραγωγής — τόσο στο επίπεδο της μεμονωμένης επιχείρησης, όσο και στο επίπεδο ολόκληρης της οικονομίας — αποκτά απόλυτη αξία. Η νομιμο-

ποίηση της στάσης, και η δικαιολόγηση της πράξης περνάει, άμεσα ή έμμεσα, από ελεγχόμενες απ' αυτό κοινωνικές παραφυάδες. Αντί να κυριαρχεί η διαπραγματευτική νομιμότητα της «αγοράς», νομιμοποιείται η κυριαρχική υλικότητα της διοικητικής επιταγής. Η αξιολόγηση, η καταξίωση και η επιβεβαίωση, μετατρέπονται σε μόνιμες κυριαρχικές σχέσεις, που αναπαράγονται αυτόνομα και συστημικά, μέσα στα πλαίσια του ηγεμονικού πάντα σχεδίου. Οι κοινωνικές διευθετήσεις και οι οργανωτικές θεσμοθετήσεις στηρίζονται στο διχοτομικό σχήμα, ανώτερος/κατώτερος, προϊστάμενος/υφιστάμενος, διοικών/διοικούμενος, διευθυντής/εκτελεστής, υπεύθυνος/ανεύθυνος, εξειδικευμένος/ανειδικευτος.

11. Ιδιωτισμός και μαζοποίηση γίνονται «αντιθετικές συγγένειες». Ο συνδυασμός, αν δεν προϋποθέτει, οπωσδήποτε όμως καταλήγει σε γραφειοκρατικές διαμεσολαβήσεις. Καταμερισμός (κατακερματισμός) της εργασίας και παράλληλα συντονισμός (ομοιογενοποίηση) της εκτεταμένης λεπτομερειακής δραστηριότητας. Η ατομική διάσπαση και η οργανωτική συνένωση μετατρέπονται σε συστατικά στοιχεία κάθε διευθυντικής και παραγωγικής διαδικασίας.

12. Καλλιεργείται η εντύπωση ότι η τεχνολογία και η κοινωνική τεχνοδομή που τη συνοδεύει, φέρνουν μέσα τους ως συστατικό στοιχείο την κυριαρχία. Δεν είναι δηλαδή η κυριαρχία που επιβάλλεται μέσα από τη χρήση της τεχνολογίας (με την έννοια της κοινωνικής οργάνωσης, της παραγωγικής διαδικασίας που στηρίζεται στην τεχνολογία) αυτό που οδηγεί τελικά σε μια εξορθολογισμένη αυταρχική κοινωνία. Είναι η κυριαρχία που εμπεριέχεται στην ίδια την ουσία της τεχνολογίας. Αυτή όμως η εντύπωση και η ανάλογη στάση που υιοθετείται, βοηθάει την προσαρμοστικότητα των ατόμων σε κυρίαρχα αλλοτριωτικά συστήματα κοινωνικής εξέλιξης, που δικαιολογούν κι αναπαράγουν την ιεραρχία και το σεβασμό, σε μια μοιραία εξελικτική τάξη πραγμάτων.

Δεύτερη παραλλαγή: Η «σκοπιμότητα» του συνδρόμου

- Εξατομίκευση, με σκοπό τη συντριβή των ετεροτήτων.
- Κατάτμηση, με σκοπό την ολοκλήρωση.
- Κατακερματισμός και διάσπαση, με σκοπό την επανένταξη και τη συσσωμάτωση.
- Λεπτομερειακός προσδιορισμός της παραγωγικής μονάδας, με σκοπό την εδραίωση του Τεϋλορισμού.

- Λειτουργική αποκέντρωση, με σκοπό τη συντονίζουσα αρχή.
- Έμμεση συμμετοχικότητα, με σκοπό την εντολή της αντιπροσωπείας.
- Αντιπροσωπευτικότητα, με σκοπό τη διαμεσολάβηση.
- Πολιτική δι' αντιπροσώπου, με σκοπό την ετεροκατεύθυνση.
- Διάκριση ανάμεσα σε υποκείμενο και αντικείμενο, με σκοπό την τεχνική αντιπαράθεση.
- Συντεχνιακή αντιπαράθεση, με σκοπό τη σολομώντια δικαιοσύνη.
- Εταιρικός καταναγκασμός, με σκοπό τη συλλογική εξάρτηση.
- Διάκριση ανάμεσα σε ιδιωτικό και δημόσιο, με σκοπό τη θεσμική επιβολή της χειραφετητικής πράξης.
- Αωνυμία με σκοπό τη μαζοποίηση.
- Διαδικαστικές θεσμοθετήσεις, με σκοπό την ατροφία της προσωπικής βούλησης.
- Επέκταση της νομικής σκέψης, με σκοπό την εδραίωση της αφηρημένης, απρόσωπης ρύθμισης.

Τρίτη παραλλαγή: Η αντιθετικότητα της οργάνωσης

<i>Γραφειοκρατική τάξη και εξουσιαστική ιεράρχηση</i>	<i>Μη γραφειοκρατική σχέση και κοινωνική οργάνωση</i>
Διατεταγμένη τάξη	Τυχαία διάταξη
Κεντρομόλες κοινωνικές δυνάμεις	Κεντρόφυγες κοινωνικές τάσεις
Κατηγοροποίηση -επιμεριστικότητα	Συνθετικότητα -ολικότητα
Διαδικαστικές παρεμβάσεις	Ουσιαστική δράση
Αωνυμία	Επωνυμία
Αφηρημένη συσχέτιση	Συγκεκριμένη σχέση
Περιορισμένη, λεπτομερειακή ενέργεια	Ολόπλευρη, ολοκληρωμένη δράση
Υπολογισμός	Μοραλισμός
Φορμαλισμός	Ιδιαιτερότητα
Γραφή	Ομιλία
Προσταγή	Διάλογος

Εξαρτημένος (υπ-αλληλικός) λόγος	Ανεξάρτητος (επ-αλληλικός) διάλογος
Μονοκρατισμός	Πολυκρατισμός
Μαζικότητα	Εξατομισμός
Καταμερισμός και μονιμότητα θέσεων	Εναλλαγή και προσωρινότητα ρόλων
Κομφορμισμός	Ατομικότητα
Συναισθηματική ουδετερότητα	Συναισθηματική φόρτιση
Κατακερματισμένη συνείδηση	Ολοκληρωμένη συνείδηση
Ιδιοτέλεια	Αυτοτέλεια
Απαισιοδοξία-αυτοσυγκράτηση	Αισιοδοξία-αυθορμητισμός
Ετεροδιάθεση	Αυτοδιάθεση
Ετεροκινούμενη συνείδηση	Αυτοκινούμενη συνείδηση
Ετεροδιαχείριση	Αυτοδιαχείριση
Μονοδιάστατος (οργανωτικός) άνθρωπος	Πολυδιάστατος (κοινωνικός) άνθρωπος
Αφηρημένη και εξαρτημένη οργανωτικότητα	Συγκεκριμένη και αυτόνομη συλλογικότητα
Επιμερισμός και μερικότητα	Ολοκλήρωση και συμπληρωματικότητα
Ισοπεδωτική κατάταξη	Ισοτιμητική διάταξη
Πυραμοειδής κλιμάκωση ελέγχου	Οριζόντια παράταξη υπευθυνοτήτων
Κατασταλτικός νόμος	Προληπτικός σχεδιασμός
Νομική διασφάλιση	Προσωπική υπεράσπιση
Κεντρική καθοδηγητική αρχή	Τοπική αυτοδιεύθυνση
Ομοιογενοποίηση λειτουργιών	Ανομοιογένεια λειτουργιών
Ποσοτική καταγραφή	Ποιοτική αποτίμηση
Διαμεσολαβητική παρέμβαση	Αδιαμεσολάβητη δράση
Επαγγελματισμός	Ερασιτεχνισμός

Μυστικότητα	Διαφάνεια
Αποχική πολιτική συμπεριφορά (απολιτικότητα)	Συμμετοχική πολιτική δράση (πολιτικότητα)
Ατομική (μαζική) παθητικότητα	Προσωπική (υποκειμενική) ενεργητικότητα
Ειδικo-κρατία	Δημο-κρατία
Καταναγκαστικός (κρατικός) κορπορατισμός	Εθελοντικός (κοινωνικός) συνεταιρισμός
Υπεροχή της πολιτικής κοινωνίας (Κράτος)	Υπεροχή της κοινωνίας των ιδιωτών (Κοινότητα).

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Albow Martin, *Bureaucracy*, London, Macmillan, 1985.
- Αντόρνο, Λόβενταλ, Μαρκούζε, Χορκχάιμερ, *Τέχνη και μαζική Κουλτούρα*, Αθήνα, Ύψιλον, 1984.
- Badie Bertrand, Birnbaum Pierre, *Sociologie de l'Etat*, Paris, 1979.
- Βέλτσος Γιώργος, *Για την Επικοινωνία*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1985.
- Bendix Reinhard, Lipset M.S. (ed.), *Class, Status and Power*, London, 1973.
- Bonish A. και Reichelt D., *Αστικές Θεωρίες για την Κοινωνία και την Πραγματικότητα*, Αθήνα, Ιδεολογική Πάλη (Χ.Χ.).
- Bookchin Murray, *Προς μία Αποτελεσματική Τεχνολογία*, Αθήνα, Διεθνής Βιβλιογραφία, 1979.
- Burnham T., *Η Επανάσταση των Διευθυντών*, Αθήνα, Κάλβος, 1970.
- Cardan P., *Το Επαναστατικό Κίνημα στον Καπιταλισμό*, Αθήνα, Πράξη, 1972.
- Cohen Stanley, "The Deeper Structure of Law, or Beware of the Rulers Bearing Justice", *Contemporary Crisis*, No. 8, Jan. 1984.

- Connolly William (ed.), *Legitimacy and the State*, Oxford, Basil Blackwell, 1984.
- Cox A., Furlong P., Page E., *Power in Capitalist Societies*, New York, St. Martin's Press, 1985.
- Crozier Michel, *Bureaucratic Phenomenon*, London, Tavistock, 1964.
- Eisenstadt S., *The Political Systems of Empire: The Rise and Fall of Historical Bureaucratic Societies*, New York, The Free Press, 1969.
- Ellul Jacques, *The Technological Society*, New York, Alfred A. Knopf, 1970.
- Etzioni Amitai, *A Comparative Analysis of Complex Organization*, New York, The Free Press, 1975.
- Etzioni Halevy Eva, *Bureaucracy and Democracy*, London, Routledge and Kegan Paul, 1983.
- Φεραγιόλι Λουίτζι, *Αυταρχική Δημοκρατία και Κριτική της Πολιτικής*, Αθήνα, Στοχαστής, 1985.
- Fischer Frank and Sirianni Carmen, *Critical Studies in Organization and Bureaucracy*, Philadelphia, Temple University Press, 1984.
- Foucault M., *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, Αθήνα, Εξάντας, 1987.
- Gessurg J., *After Industrial Society: The Emerging Self-Service*, London, 1978.
- Goodsell T. Charles, *The Care for Bureaucracy*, Chatham, N.J., Chatham House Publishers, 1973.
- Gouldner W. Alvin, *Partners of Industrial Bureaucracy*, New York, The Free Press, 1954.
- Gramsci Antonio, *Οι Διανοσούμενοι*, Αθήνα, Στοχαστής, 1972.
- Gregory Derek and Urry John (eds), *Social Relations and Spatial Structures*, London, Macmillan, 1985.
- Hayek F. A. *Road to Serfdom*, London, Routledge and Kegan Paul, 1944.
- Habermas Jürgen, *The Technology and Science as Ideology*, Boston, Beacon Press, 1971.
- , *Legitimation Crisis*, London, Heinemann, 1976.

- Heller Agnes, *Για ν' Αλλάξουμε τη Ζωή*, Αθήνα, Ηράκλειτος, 1984.
- Hughs Stuart H., *Consciousness and Society*, New York, Vintage Books, 1977.
- Irving Howe (ed.), *Beyond the Welfare State*, New York, Schoken Books, 1982.
- Kakabadse A. and Parkench., *Power, Politics and Organisations*, New York, John Wiley and Sons, 1984.
- Καστοριάδης Κ. *Η Φανταστική Θέσμιση της Κοινωνίας*, Αθήνα, Ράππας, 1981.
- , *Η Πείρα του Εργατικού Κινήματος*, Αθήνα, Αμφορέας, 1978.
- Kolakowski L., *The Socialist idea: a Reappraisal*, London, Avar-tet, 1977.
- Kranz Harry, *The Participatory Bureaucracy*, Mass. D.C. Health and Co. 1976.
- Κωστόπουλος Τ. *Εισαγωγή στη Θεωρία της Νομοκρατικής Κοινωνίας*, Αθήνα (αυτοέκδοση), 1983.
- Lapalombara Joseph, *Bureaucracy and Political Development*, Princeton, Princeton University Press, 1963.
- Λεφόρτ Κλοντ, *Τι είναι η Γραφειοκρατία*; Θεσσαλονίκη, Εκδοτική Ομάδα, 1985.
- Marcuse Herbert, *Ο Μονοδιάστατος Άνθρωπος*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1971.
- , *Το Τέλος της Ουτοπίας*, Αθήνα, Ύψιλον, 1985.
- McNall G. Scott and Hegedus Andras, *Socialism and Bureaucracy*, New York, St. Martin's Press, 1976.
- Mansfield Harrey, "On the Impersonality of the Modern State" στο *American Political Science Review*, Vol. 77, No. 4, 1983.
- Μαυρογορδάτος Γ., *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη: Οι Επαγγελματικές Οργανώσεις στη Σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1988.
- Menninger C. David, "Political Dislocation in a Technical Universe", *The Review of Politics*, Vol. 42, No 1, Jan. 1980.
- Mills C. Wright, *Οι χαρτογιακάδες*, Αθήνα, Κάλβος, 1970.
- Mommsen W., *The Age of Bureaucracy*, New York, Harper and Row, 1974.

- Mosca Gaetano, *The Rulling Class*, New York, Macgraw-Hill, 1939.
- Nachmias David and Rosenbloom H. David, *Bureaucratic Government*, New York, St. Martin's Press, 1980.
- Niskanen A. William, *Bureaucracy and Representative Government*, Chicago, Aldine, Atherton, 1971.
- O'Connor J., *The Corporation and the State*, New York, Harper Colophon, 1974.
- , *Accumutation Crisis*, London, Basil Blackwell, 1986.
- Offe C., *Disorganised Capitalism: Contemporary Transformations of Work and Politics*, Cambridge, Mass., M.I.T., 1985.
- Perez-Diaz M. Victor, *State and Civil Society*, London, Macmillan, 1978.
- Peters B. Guy, *The Politics of Bureaucracy*, New York, Longman, 1978.
- Ropper Karl, *Η Ανοιχτή Κοινωνία και οι εχθροί της*, Αθήνα, Δωδώνη, 1980. (2 τόμοι)
- Πουλαντζάς Νίκος, *Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1982.
- Rummel P. Ralph, *The Bureaucratic Experience*, New York, St. Martin's Press, 1977.
- Seleman, Graeme, *Class and Corporation*, Glasgow, Fondana, 1981.
- Sorman G. *Το Ελάχιστο Κράτος*, Αθήνα, Ροές, 1987.
- Σουήζυ Πωλ, *Ο σύγχρονος Καπιταλισμός*, Αθήνα, Μπουκουμάνης, 1977.
- Strauss E., *The Rulling Servants*, London, George Allen and Unwin Ltd., 1961.
- Τερλεξής Πανταζής, *Max Weber και το Φάντασμα του Marx*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1988.
- , *Ο Γραφειοκρατικός Νόμος*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1988.
- Thernborn G., *What Does the Ruling Class Do When it Rules?*, London, Verso, 1978.
- Thompson A. Victor, *Bureaucracy and Innovation*, Alabama, University of Alabama, 1969.
- Toffler Alvin, *Previews and Premises*, London, Pan Books, 1984.

- Τρότακου Α., *Προδομένη Επανάσταση*, Αθήνα, Νέοι Στόχοι, 1972.
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1981.
- , *Κοινωνία και Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986.
- Weber Max, *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Αθήνα, Gutenberg, 1978.
- , *Gesammelte politische Schriften*, Tünbingen, Mohr, 1971.
- Weiss H. Carol and Barton H. Allen, *Making Bureaucracy Work*, London, Sage, 1980.
- Wilensky Harold, "The New Corporatism, Centralisation and the Welfare State", *Contemporary Political Sociology Series*, Richard Rose (ed.), Sage Publication Series No. 06-020, Volume 2, 1973.

